

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/12/zubanics-laszlo-az-első-világhaboru-az-ukrajnai-tortenelemtankonyvekben-07-03-11/>

Zubánics László

Az első világháború az ukrajnai történelemtankönyvekben¹

Bevezetés

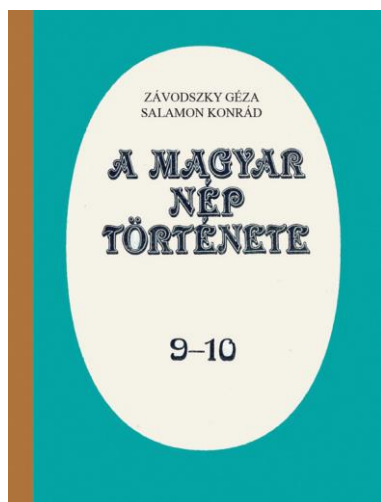
A történelmi folyamatok, törvényszerűségek magyarázatára kialakított történelmi konstrukciók a rendelkezésre álló ismeret- és tényanyag megfelelő, találó, logikus elrendezésével hozhatók létre, ugyanakkor a valóság mindig sokkal bonyolultabb annál, minthogy akármilyen összetett és találó törvényszerűség keretei közé be lehetne kényszeríteni. Ezért szinte törvényszerű, hogy az egyes konstrukciók megalkotásakor bizonyos ismereteket figyelmen kívül hagynak, egyes tényezők jelentőségét elhanyagolják. Ebből következik, hogy minden konstrukció – így a történelmi konstrukciók is – létrehozza a maga dekonstrukcióját. Amikor tehát a diákok leegyszerűsített vagy hiányos forrás-, illetve ismeretanyag alapján alkotják meg a maguk konstrukcióit, a gyorsabban haladó, illetve érdeklődőbb diákok már a konstrukciót aláásó tényezők feltárására is képessé válnak – fogalmazták meg anyaországi szakemberek egy történelemoktatással foglalkozó, a közelmúltban rendezett kerekasztal-beszélgetésen.

Hasonló problémakörrel találkozunk az ukrajnaitörténelemoktatás vizsgálatakor is. A történelemoktatás az általános iskola 5. osztályában veszi kezdetét az *Ukrajna története* (Bevezetés a történelembé) című stúdiummal. A 35 órában tanított tantárgy Ukrajnatörténelmén keresztül biztosít világtörténeti kitekintést a diákok számára az őskortól egészen napjainkig, ezen belül első alkalommal találkozhatnak konkrét történelmi fogalmakkal, kifejezésekkel, ugyanakkor a szerzők a száraz tények mellett/helyett igyekeznek különféle olvasmányokkal felkelteni a gyermekek érdeklődését.

A történelemoktatás a továbbiakban a kronologikus oktatás elvét követi. A 6. osztályban folytatódik *Az ókori világ* című tárggyal (70 órában), amelyben integrált kurzusként szerepel a mai Ukrajnaterületén élő ókori népek történelmének oktatása is.

A következő évfolyamokon az oktatás kettéoszlik: a rendelkezésre álló óraszámokban a 7. osztályban a középkor történetét (35 óra) és Ukrajnatörténetét (35 óra) oktatják. A 8. osztályban 35 órában az újkor története (a nagy francia forradalomig), illetve 52 órában Ukrajnatörténelme szerepel a tantervben. A 9. osztályban folytatódik az újkor történelme (a nagy francia forradalomtól a XX. század elejéig) 35 órában, illetve Ukrajnatörténelme 52 órában. A XX. század történetének napjainkig való oktatása a 10–11. osztályban fejeződik be. Mindkét évfolyamon a világtörténelemre 35–35 óra, míg Ukrajnatörténetére 52-52 óra áll rendelkezésre.

A magyar történelem oktatása a Kárpátalján működő magyar tannyelvű általános és középiskolákban 1988. szeptember 1-jétől vette kezdetét. Ekkor a tantárgy *A magyar nép története* nevet kapta, az illetékes minisztérium nem csupán a tantervet, de a megfelelő tankönyvet is jóváhagyta. A tanterv elosztása évi 35 órában a következő: 7. osztály – a kezdetektől 1790-ig, 8. osztály – 1790-től 1900-ig, 9. osztály – 1900-tól napjainkig (mint látjuk, *A magyar nép története* tantárgy kronológiai felosztása jelentős mértékben megelőzi a világtörténelem és az Ukrajnatörténelme tárgyakét). A tankönyveket Závodszy Géza és Salamon Konrád írták. *A magyar nép története* című tárgy oktatása az elmúlt évtizedben

jelentős mértékben megváltozott. Míg korábban a kötelező stúdiók között kapott helyet, addig az elmúlt időkben a fakultáció keretében választható tantárgy lett, azaz az iskola vezetősége belátására bízzák, hogy a tantárgyat oktatják-e, illetve ha igen, azt milyen óraszámokban teszik.

A történelem (világtörténelem, Ukrajnatörténelem) oktatását Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma szabályozza. A minisztérium hagyja jóvá a megfelelő tanterveket, illetve megfelelő minisztériumi „számsorral” (griff) látják el azokat a tankönyveket, amelyeket az oktatás során felhasználni javasolnak. Ugyanakkor a tankönyvválasztás a nemzetiségi (köztük a magyar tannyelvű) iskolák számára jelentős diszkriminációval is jár, hiszen míg az ukrán iskolák maguk választhatják meg a tankönyvcsomagokat, addig a nemzetiségi iskolák számára a minisztérium maga választja ki a tankönyvet, amelyet lefordított. Kárpátalja esetében ezt a munkát a lengyel (Lvivi) központú Szvit Tankönyvkiadó végzi, amely Ungváron működő magyar szerkesztőszékhelyrel is rendelkezik. Mivel a tankönyvek tükkörfordítással készültek, nyelvezetük kicsit vontatott, sok esetben a kifejezések ukrán eredetijét használva. Ugyancsak problémát jelent, hogy a történelemtankönyvek fordításának nagy részét filológusok végezték, akik nem mindig voltak tisztában a szakma finomságaival. A magyarra fordított tankönyvekben előforduló hibák kijavítására, újabb kiadásokra pedig – forráshiányra hivatkozva – csak 5–10 évenként kerülhet sor.

A vizsgált tankönyvek listája a tanulmány végén található.

1. Az első világháború kontextusa

A történelemoktatás jelentős problémája, hogy bár megpróbálták párhuzamba állítani a világtörténelem, illetve Ukrajna történelmének oktatását, ebben nem mindig jártak sikerrel. Ezt többek között a XX. század első fele történelmének bemutatása is alátámasztja. Az első világháború nemzeti és nemzetközi (világtörténelem, illetve Ukrajna legújabb kori történelme) vonatkozásainak oktatására a középiskolák 10. osztályában kerül sor. A kárpátaljai magyar oktatási rendszerben használt történelemtankönyvek (*Pavlo Poljanszkij*², illetve *Fegyir Turcsenko*³ munkái) az Ukrajnában alkalmazott korszakolásnak megfelelően – amely az első világháború kitörését tekinti a legújabb kor kezdetének – a XX. század elejének eseményeivel, illetve ezen belül a Nagy Háborút kiváltó, illetve ezekhez vezető események láncolatával foglalkoznak kiemelkedően. Az első világháború témaköre mind a *Világtörténelem*,⁴ mind *Ukrajnának legújabb kori történelme*⁵ keretében megtalálható.

Az általános iskola 5. osztályában használt *Ukrajnatörténelem – Bevezetés a történelembe*⁶ című tankönyv egyáltalán nem foglalkozik az első világháborúval, mint a XX. század egyik meghatározó eseményével (gyakorlatilag nem is szerepel benne), a korszak tárgyalása az 1917. évi polgári forradalommal, illetve annak ukraina vetületével kezdődik, utána pedig úgy tér rá a második világháborúra, hogy nem említi az azt megelőző elsőt.

A *magyar nép története* című tantárgy oktatása céljából megírt tankönyv⁷ korszakolása némileg eltér az ukrainai oktatási rendszerben alkalmazott kronológiától. Az első világháború témaköre mindössze pár oldalon szerepel⁸, majd ehhez kapcsolódnak *Az őszirózsás forradalom*⁹, *A köztársaságtól a proletárdiktatúráig*¹⁰, *A Tanácsköztársaság*¹¹ című fejezetek, illetve *A párizsi békekonferencia és Magyarország*¹².

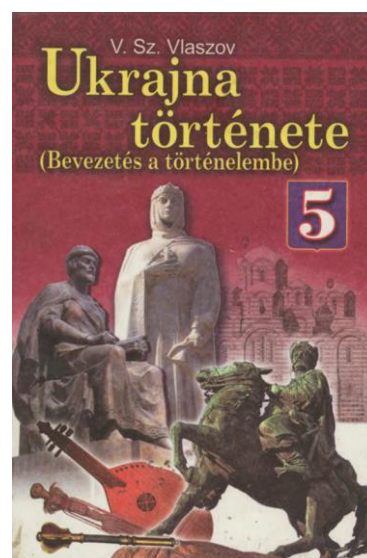
Zubánics László: Az első világháború az ukrainai történelemtankönyvekben

A közelmúltban a Bethlen Gábor Alap támogatásával számos segédtankönyv látott napvilágot, amely a történelemoktatást hivatott segíteni. Ebben a sorozatban az első világháborúval is foglalkozik Maha Lászlómunkája,¹³ amely Ukrajnakülönböző részeinek 1900–1939 közötti történelmét dolgozza fel. Ennek alapját is egy ukrán nyelvű szöveggyűjtemény képezi, ugyanakkor ebben a kiadványformában a szerző/fordító már nagyobb szabadságot élvezett, mint a hivatalos tankönyv elkészítésekor. Ugyanakkor az első világháborúval kapcsolatos fejezet¹⁴ itt is követi az általános ukrainai tendenciát, elsősorban a frontok eseményeivel foglalkozik, miközben a háttér történései kizárólag a politikum szempontjából jelennek meg. Ebből kifolyólag az első világháború bemutatása az ok-okozati összefüggések feltárására szorítkozik, kisebb részben pedig a galíciaifront, illetve a Bruszilov-áttörés eseményeivel. A továbbiakban (valószínűleg az 1917-ben bekövetkezett polgári forradalom eseményei miatt) a breszt-litovszkibékekötés kivételével az ukrán területeken (Ausztria–Magyarország és Oroszország) végbemenő történéseket nem tekinti az első világháború integráns részének.

1.2. A világháború súlya, aránya a tankönyvekben belül

Az ukrainai tankönyvekben – ez vonatkozik a magyar tannyelvű iskolákban használtakra is – viszonylag kevés figyelmet fordítanak az első világháborús eseményekre. Mondhatnánk, hogy ez a korszak a történelemírás „fehér foltjai” közé tartozik továbbra is. Ennek egyik oka lehet, hogy az adott térség történései közül sem kortársként, sem pedig kutatóként nem foglalkozott senki a rendelkezésre álló forrásokkal). Ha az őskortól napjainkig terjedő időszak tankönyveit vesszük figyelembe, akkor az első világháborúval foglalkozó anyagrészek aránya egészen minimális. Ezért csak a fentebb említett tankönyvekben belüli arányokat tekintettük át. A Poljanszkij-féle egyetemes történelmi tankönyvben (amely az 1900–1929 közötti eseményeket tárgyalja) az első világháború eseményeinek szentelt anyag 25 oldal (a kiváltó okok elemzésével, illetve a téma összegzésével együtt 44 oldal), ami a teljes kötet tíz százalékát jelenti. Az Ukrajna történelmét feldolgozó tízedikes tankönyvben még kevesebb hely jutott az első világháborúnak, a 18 oldalnyi anyag (a kiváltó okok elemzésével, illetve a téma összegzésével összesen 39 oldal) a teljes kötet nem egész öt százalékát teszi ki.

A segédtankönyv specifikus abból a szempontból, hogy gyakorlatilag az 1916-os eseményekkel le is zárja az első világháború taglalását, a továbbiakban csupán eseményszerűen említődik az 1917. évi forradalom, illetve az azt követő polgárháború mellékszálaként (külön témaként kiemelve a breszt-litovszkibékeszerződést). Míg az 1914–1916-os időszak történelmi eseményei kapcsán viszonylag kiegyensúlyozott az arány a keleti és nyugati ukrán területek eseményeinek bemutatásában (ennek oka elsősorban az lehet, hogy a hadszínterek is ezeken a területeken keresendőek), addig 1916-ot követően szinte kizárólagos jelleggel csak a központi területekkel, a forradalmi helyzettel foglalkozik a kötet.

1.3. Az Osztrák–Magyar Monarchia értékelése

A rendelkezésre álló tankönyvek viszonylag semleges módon viszonyulnak az Osztrák–Magyar Monarchiához (mi több, napjainkban jelentős nosztalgia tapasztalható a birodalmi múlt iránt. Ennek egyik jele, hogy Csernyivciben [Csernovic néven Bukovina fővárosa volt] 2009-ben felavatták I. Ferenc József császár egészalakos bronzszobrát). Míg Poljanszkij a Monarchiát elsősorban mint egy szövetségi rendszer tagját mutatja be, addig Turcsenko Ukrajna történelmében a Monarchia területi érintettsége révén (Galícia és Bukovinatartományok kapcsán) kicsit árnyaltabb a kép. A segédtankönyv az ukránság jövőjét egyenesen az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékében látta volna biztosítottak: „1914. augusztus 4-én Dnyepermenti Ukrajnapolitikai emigránsai Dmitro Dorosenko, Dmitro Doncov, Andrij Zsuk és mások Lvivben megalapították az Ukrajna Felszabadítása Szövetséget. A Mi platformunk című politikai kiáltványukban annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a háborúban az ukránoknak az Osztrák–Magyar Monarchiát és Németországot kell támogatniuk. Az Oroszországhoz tartozó ukrán területeken a jövőben független ukrán állam jön létre osztrák és német protektorátus alatt. Az osztrák–magyar területeken pedig autonóm vidék. Ukrajna függetlenségének gondolatát Dmitro Doncov fogalmazta meg először A nemzet mai politikai helyzete és feladataink című brosúrájában, aki arról írt, hogy Oroszország veresége a háborúban közelebb hozza Ukrajna függetlenségét”¹⁵.

1.4. A háború kezdetének és végének értékelése

Az első világháború kezdetét Poljanszkij és Turcsenkotankönyve is inkább negatívan értékeli, mivel az nem valamilyen eszme megvalósítása érdekében tört ki, hanem pusztán a gazdasági-világhatalmi érdekeltségek újraelosztása kapcsán, nem törődve többek között azoknak a népeknek a sorsával sem, amelyek területén a hadműveletek zajlottak. A történelmi segédtankönyv ennél is jóval sarkítottabban fogalmaz, amikor megjegyzi: „[...] az első világháború a nagyhatalmak részéről imperialista, hódító jellegű, igazságtalan háború volt. Szerbia, Belgium és Luxemburg lakossága viszont hazája függetlenségét védte a betolakodóktól”¹⁶

A *Világtörténelem* tankönyv szerzője igyekezett semleges módon értékelni a világháború lezárását, ugyanakkor a párizsi béketárgyalások kapcsán megjegyzi, hogy „[...] a franciák a béketárgyalásokon bosszút akartak állni a németeken”,¹⁷ illetve Ukrajna kapcsán negatívum, hogy Párizs „[...] jóvoltából ukrán többségű területek is idegen uralom alá kerültek.”¹⁸

Turcsenko könyvében az első világháború befejeződésével kapcsolatban fontosabb megjegyzések nem szerepelnek, mivel ekkor javában zajlott az ukrán–lengyel háború, illetve Ukrajna központi területeinek szovjet megszállása, éppen ezért annak kettéosztottsága nem változott meg az első világháborút megelőző időszakhoz képest. A segédtankönyv szerint az első világháború befejezése (s ezen belül a központi hatalmak veresége) megpecsételte Ukrajna függetlenségének sorsát, hiszen újra kétfrontos háborút indított az országban: „November 13-án Szovjet–Oroszország felmondta a breszti békét és Georges Clemenceau francia miniszterelnök parancsot adott az Antant hadseregének, hogy kezdje meg az intervenciót Ukrajna ellen. Az Antant nem ismerte el az ukrán függetlenséget, ezért nem ismerte el a Direktórium és az UNK legitimitását sem. Ők elsősorban a cári hatalom újjáélesztését szerették volna elérni Oroszországban, ezért minden erejükkel a fehérgárdistákat támogatták.”¹⁹

1.5. A háború résztvevőinek értékelése

A vizsgált tankönyvek az esetek túlnyomó többségében a többes szám harmadik személy, azaz az „ők” kifejezést alkalmazzák az első világháború különböző frontjain harcoló csapatokkal szemben, mintegy utalva arra, hogy ez a háború nem az „elnyomott” ukránság háborúja volt. Ennél árnyaltabban csupán az *Ukrajna legújabb kori történelme* tankönyv fogalmaz, megemlítve, hogy az ukránok mind az Osztrák–Magyar Monarchia, mind pedig az Orosz Birodalom csapataiban szolgáltak: „Mivel nem volt saját önálló államuk, az Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi háborújában kötelesek voltak a birodalmakért vérüket ontani. Ugyanakkor az elsősorban saját érdekeiket szem előtt tartó birodalmak közömbösek maradtak az ukránok igényei, nemzeti, kulturális és gazdasági fejlődésük problémái iránt.”²⁰

A *Világtörténelem* című kötet egyértelműen az „ők” kifejezést alkalmazza a háborús események bemutatása során, gyakorlatilag az olvasónak az a meggyőződése támad, hogy az ukrán emberek kívülállóként élték meg ezt a háborút (ez részben igaz is), ami azzal magyarázható, hogy ebben az időszakban önálló államisággal nem rendelkeztek.

A segédtkönyv is harmadik személyt használ, bár megemlíti, hogy jelentős ukrán egységek is harcoltak az osztrák oldalon, kiemelve az Ukrán Szicsgárdisták²¹ tevékenységét.

1.6. A világháború megítélése a nemzetiségek függetlensége kivívásának tükrében

A nemzetiségi kérdés rendezése a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia számára megoldásra váró probléma volt. Lengyelország felosztását követően a lengyel területek (ezzel együtt az ukrán népesség is) két birodalomhoz kerültek, ahol a nemzetiségi kérdés kezelése különbözött. Az *Ukrajna legújabb kori történelme* megjegyzi, hogy az ukrán nép számára a XX. század egyik legfontosabb feladata egy egységes, független, önálló Ukrajna megteremtése volt, ugyanakkor nincsenek konkrét utalások arra, hogy azt milyen lépéseknek kell megelőzniük. A szerző – kicsit túlozva – az ukrán kérdést (azaz, hogy az ukránok nem rendelkeztek önálló állammal) az egyik legnagyobb nemzetközi destabilizációs tényezőként említi, amely a konfliktus felé sodorta a két katonai-politikai tömböt. A két szembenálló hatalom, az Osztrák–Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom háborús törekvései kapcsán az előbbi megítélése mindenképpen pozitív. Erre utal a nyugat-ukrainai politikai pártok hozzáállása is, amelyek közül a Lembergben létrehozott Ukrán Főtanács 1914 augusztusában felszólította a galíciaiakat, hogy „*Ausztria–Magyarországnak minden támogatást megadva harcoljanak Ukrajna felszabadításáért.*”²² Ennek egyik pozitív példája az Ukrán Szicslövészek Légijának létrehozása, amelybe az első hetekben közel harmincezer jelentkeztek. Az Ukrán Főtanács (a tankönyvben is szereplő) kiáltványában így fogalmazott: „*A cári birodalom három éve olyan politikát folytat, amely azt tekinti céljának, hogy megfossza nemzeti lelkületétől a leigázott Ukrajnát. [...] Megfosztotta legszentebbnek tartott anyanyelvéhez való jogától. [...] Ukrajna történelmi ellensége nem nézheti tétlenül, [...] hogy van az ukrán földnek olyan része, ahol az ukrán nép nem jogfosztott, ahol nemzeti életét élheti.*”²³ Ennek a lelkületnek valószínűleg az lehetett az oka, hogy Galicián belül nem az osztrák hatóságokat, hanem a lengyeleket tekintették elnyomóiknak. A szerző megjegyzi, hogy az orosz kormánytól eltérően az osztrákok jóval rugalmasabb nemzetiségi politikát folytattak, ez azonban 1916-ban szertefoszlott, amikor a zömében ukránok lakta Kelet-Galícia autonómia-törekvései kudarcot vallottak: „*[...] az élet azt sugalmazta az ukránoknak [...], hogy felszabadulásuk elsősorban önmaguktól függ.*”²⁴

1.7. A hátország életének megjelenítése

A Turcsenko-féle tankönyv elsősorban a politikai, kulturális, ifjúsági szervezetek tevékenységével, illetve a háború kapcsán kialakuló gazdasági válsággal foglalkozik, külön kiemelve a politikai, ezen belül a forradalmi helyzet alakulását. Azaz gyakorlatilag megfogalmazhatjuk, hogy az első világháborúval kapcsolatos fejezetek főleg politikátörténeti, mozgalmi jellegűek, ezeket követik a katonai eseményekről való beszámolók, esetleges elemzések, a mindennapi élet alakulásáról, az emberek hétköznapi életéről azonban sem a fejezetekben, sem a mellékletekben nem olvashatunk. A kötet foglalkozik az 1917–1920 közötti korszak kultúrájával, művészetével, oktatási és tudományos helyzetével, ez azonban már zömében az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság korszakáról szól. Említést érdemel a 39. paragrafus, amely összegezve az 1917–1920 közötti eseményeket, uniformizált kérdések formájában próbál kapcsolatot keresni az ukrainai események, illetve az adott vidék története között: „*Vajon kihatott-e az oroszországi önkényuralom felszámolása régiótokra?*”²⁵

A *Világtörténelem* című kötet a háborúhoz kötődően bemutatja a legújabb műszaki-technikai újításokat, illetve – meglepetésként – külön szakaszban elemzi a nők helyzetét a háború idején.²⁶

2. A tankönyvek leíró szövege

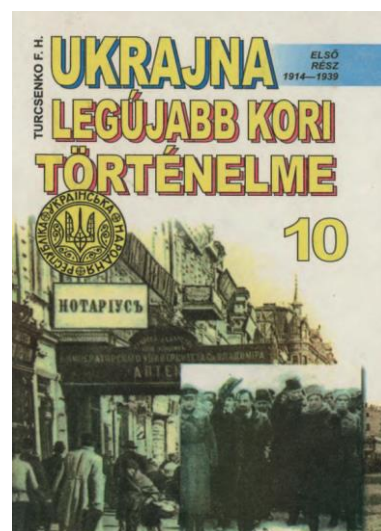
2.1. A hadtörténet súlya a tankönyvekben

Az egyetemes történelmi tananyagban – amely az 1900–1929 közötti eseményeket tárgyalja – megemlítettük, hogy 25 oldal foglalkozik az első világháborúval, míg az ukrán történelmet bemutató tankönyv 18 oldalt szentel a nagy háborúnak. A hadtörténeti rész mindkét kötet esetében elenyésző, alig haladja meg a 10–15 százalékot. Magasabb ez az arány a segédtankönyv esetében, ahol a 18 oldalnyi háborús anyag 40 százaléka tekinthető hadtörténeti jellegűnek.

2.2. Nemzetiségi katonák a Monarchia hadseregében

A Magyar Királysággal – mint az Osztrák–Magyar Monarchia része – kapcsolatban Turcsenko könyvében mindössze néhány említés történik az első világháború kapcsán. Olvasható, hogy a közös osztrák–magyar hadseregbe 0,3 millió ukrán nemzetiségű személyt mozgósítottak (ezzel párhuzamosan az orosz hadseregbe 4 millió főt), ezáltal „*az ukránok számára ez a háború testvérháború volt*”,²⁷ illetve, hogy az oroszok fennhatósága alatt lévő területekkel szemben az osztrák–magyar tartományokban „*nem beszélhetünk nyílt asszimilációról*”.²⁸ A mai Kárpátalja területei – a Magyar Királyság részeként – csupán az 1916. évi Bruszilov-offenzíva kapcsán kerülnek érintőlegesen szóba.²⁹ Ugyanitt említik az osztrák–magyar hadsereg kötelékében a harcokban részt vevő, galíciai ukránokból álló Ukrán Szicsgárdisták (USZSZ) légióját.

A segédtankönyv egy teljes – másfél oldalas – fejezetet szentel az Ukrán Szicslövészek Légiójának. „Az osztrák hatóságok 1914. augusztus 6-án engedélyezték az Ukrán Főtanácsnak egy ukrán katonai alakulat, az Ukrán Szicslövészek Légiójának (USZSZ)

a létrehozását. Létszámát 2 ezer főben határozták meg. Az USZSZ-alakulatok az osztrák hadsereg kötelékében harcoltak az oroszok ellen.”³⁰

A *Világtörténelem* tankönyv első világháborúval foglalkozó részei nem térnek ki arra, hogy az ukrán katonák melyik hadsereg fennhatósága alatt szolgáltak a háború során.

2.3. A magyarok értékelése az első világháború kapcsán

A Magyar Királyság kizárólagos jelleggel az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül tűnik fel (ez a megfogalmazás helytálló mindegyik tankönyv esetében), amelynek tevékenysége (valószínűleg az orosz megszálló hadsereg, illetve Galícia főkormányzójának erőszakos eloroszosítási törekvései tükrében) viszonylag pozitív szövegkörnyezetben jelenik meg.

A Magyarországot is megtestesítő Osztrák–Magyar Monarchia pozitívabb megítélése a Turcsenko-féle kötetben elsősorban annak köszönhető, hogy a Nyugat-Ukrajnában jelentős kulturális, gazdasági és politikai dominanciával rendelkező lengyelséggel szemben a birodalmi szervek jelentették a lehetőséget a kulturális, s esetleg a jövőben a politikai autonómia kivívására. Ennek egyik lépése Galícia keleti, többségében ukránok lakta területének birodalmi különválasztása lett volna, amelyre 1916-ban sajnos mégsem került sor. Ugyanakkor az ukránok többsége még mindig a későbbi függetlenségének zálogaként tekintett a Monarchiára. De így gondolták ezt Ukrajna középső, az orosz birodalomhoz tartozó részében is; így például az 1915 áprilisában Harkovban (a cári Oroszország ipari területe) megalakult Ifjúsági Szövetség, amely az orosz kormányintézkedések szabotálására, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia győzelmének kivívására hívott fel, mondván: „*Oroszország háborús veresége esetén Ukrajna önállóságot kap a velünk szemben nagylelkű művelt hódítóktól.*”³¹

A segédtkönyv sem említi meg világháborús fejezeteiben Magyarországot, a Monarchia viszont inkább negatív színben tűnik fel. A kötet hangsúlyozza, hogy a háborút kirobantó nagyhatalmak – köztük az Osztrák–Magyar Monarchia is – igazságtalan harcot vívtak: „*Az első világháború a nagyhatalmak részéről imperialista, hódító jellegű, igazságtalan háború volt. Szerbia, Belgium és Luxemburg lakossága viszont hazája függetlenségét védte a betolakodóktól.*”³² A háború eseményeit leírva csak ritkán használja a tankönyv az osztrák–magyar jelzőt (külön a magyart soha), általában csak osztrákokról, Ausztriáról, Bécsről ír. Ukrán szemszögből negatív megítélés alá esik, hogy a Monarchia– ígérete ellenére – nem osztotta fel Galíciát, amivel elősegíthette volna Ukrajna függetlenné válását. A kötet ezt az eseményt is csak az osztrákok hibájaként ábrázolja: „*Az osztrák miniszterelnök, Stürgkh gróf 1914 augusztusában megígérte nekik, hogy Oroszország térdre kényszerítése után Galíciát felosztják Kelet- és Nyugat-Galíciára. 1916 novemberében azonban Bécs elismerte a lengyel államot az Oroszországhoz tartozó lengyel területeken belül, de Galícia kérdésében nem cselekedett a megígért módon. Az osztrák területen élő ukrán politikusok joggal érezték úgy, hogy elárulták őket, ezért feloszlatták az Általános Ukrán Tanácsot.*”³³

A *Világtörténelem* című kötet nem foglalkozik a térség államhatalmainak megítélésével. Természetesen előfordulnak kisebb-nagyobb fordítási hibák a tankönyvekben, elsősorban a különféle szervezetek/pártok beazonosítása kapcsán, ugyanakkor a kiadók igyekeztek szakképzett fordítókat és lektorokat alkalmazni. Ez az ukrán nyelvű, eredeti tankönyvekre vonatkozik, a magyar nyelvű fordításokban személy- vagy helynévi átírások miatti tévedések vagy csúsztatások nem fordulnak elő.

2.4. A háborút lezáró békerendszer megjelenítése

Turcsenko tankönyve közvetlenül egyáltalán nem foglalkozik az első világháborút lezáró békerendszerekkel, csupán megjegyzésben utal arra, hogy mind az Ukrán Népköztársaság, mind a Nyugat-ukrainai Népköztársaság kormányai már 1918 novemberében tájékoztatták Woodrow Wilson, az Egyesült Államok elnökét az országban uralkodó helyzetről, akiben nagy volt a bizalmuk, mivel az antant által is elfogadott 14 pont többek között tartalmazta a nemzetek önrendelkezési jogát. A két kormány küldöttsége 1919 januárjában meg is érkezett a párizsi békekonferenciára. Itt a szerző megjegyzi, hogy Franciaország különösen ellenségesen viseltetett a Nyugat-ukrainai Népköztársasággal (NyUNK), mivel az útjában állhatott az Oroszországgal szemben megerősítendő Lengyelországnak. Az ukrán delegátusok tevékenységét nehezítette az is, hogy a lengyelek arról próbálták meggyőzni az antanthatalmokat, hogy „*a független ukrán állam megteremtése kizárólag a németeknek és az osztrákoknak áll az érdekében, és az ukránokat megfertőzte a bolsevizmus*”.³⁴ 1919 februárjában Barthelemy francia tábornok megpróbált ugyan fegyverszünetet közvetíteni a NyUNK és Lengyelország között, azonban 1919. június 25-én az antant elismerte Lengyelország jogát Galícia megszállására. Az 1920-as események kapcsán a két tűz (Lengyelország és Szovjet–Oroszország) közé szorult Ukrán Népköztársaság (UNK) végül az előbbit választotta, amelynek eredményeként a Direktórium (az UNK főhatósága) aláírta a varsói megállapodást, amely Nyugat-Ukrajnát Lengyelország részének ismerte el. 1920 tavaszán megkezdődött a lengyel-szovjet háború, amely végül 1921. március 18-án a rigai szerződéssel ért véget, kialakítva az 1941-ig fennálló államhatárokat.

A *Világtörténelem* című tankönyv igyekszik tényszerűen ismertetni a párizsi békerendszer fontosabb elemeit, ugyanakkor a mellékelt forrásrészletek egyértelműen azt mutatják, hogy Franciaország revánsot akart venni Németország felett az 1870-es vereségért, s az ott meghozott döntések igazságtalanok voltak, s előrevetítették egy következő háború rémét a most legyőzöttek részéről. A kötet két bekezdésben foglalkozik a párizsi békekonferencia ukrainai aspektusaival, gyakorlatilag megismételve az *Ukrajna legújabb kori történelme* című kötetben foglaltakat: az UNK egyik akadálya volt Lengyelország megerősödésének, amely Szovjet–Oroszország nyugati irányú terjeszkedését volt hivatott megakadályozni, ezért Franciaország a lengyel igényeket támogatta, Nagy-Britannia pozitív hozzáállásának azonban semmi kézzel fogható haszna nem volt.³⁵

A segédtankönyv nem foglalkozik a Párizs környéki békékkel, csak Breszt-Litovszkról tesz említést. A leírás értékítéletet nem tartalmaz, tényszerűen jelenik meg Ukrajna önálló államként való elismerése, és a központi hatalmak ígérete, hogy megtisztítják az új állam területét a bolsevikoktól, jelentős élelmiszer-szállítmány fejében.³⁶

3. A tankönyvekben szereplő források

3.1. Elsődleges források

A Turcsenko-féle tankönyv minden leckéhez megfelelő elsődleges forrásokat használ, amelyek az adott lecke összmenyiségének 10–30 százalékát teszik ki. Ezek elsősorban különféle kiáltványok, felhívások, levelek részletei, újságcikkek, visszaemlékezések, későbbi történelmi elemzések kivonatai.

A *Világtörténelem* című kötet minden fejezetében elsődleges forrásokat találhatunk, amelyek az összmenyiség alig 5–10 százalékát jelentik. A közölt források szintén követik a történelem kronologikus felépítési elvét. A tankönyv szerzője néhány szemelvényben

Zubánics László: Az első világháború az ukrainai történelemtankönyvekben

elsősorban azt szeretne volna bemutatni, hogy az európai hatalmak tudatosan készültek a háborúra, s ezt a közvéleménnyel is megpróbálták elfogadtatni:

1. Sydney Low angol publicista: „Az igazságos és elkerülhetetlen háború olyan, mint egy sebészeti beavatkozás. Jobb a betegnek egyszer fájdalmat okozni és így a gyógyulás útjára terelni, mint hagyni, hogy a betegség elhatalmasodjon rajta és szörnyű kínok között múljon ki.”³⁷
2. Egy francia történelemtankönyvből: „A háború nem valószínű, ámde lehetséges. Ezért van Franciaország fegyveres védekezésre berendezkedve. Ha Franciaországért harcolunk, akkor a világ legcsodálatosabb, legbőkezűbb földjéért küzdünk, ahol megszülettünk. Francia hazánknál igazságosabb, szabadságszeretőbb és humánusabb ország nincs.”³⁸
3. Poroszország oktatási minisztere nyomán (1901): „A felnövekvő német nemzedéket úgy kell nevelni, hogy az ifjúság szíve megteljen a német nép, illetve génusz iránt érzett határtalan büszkeséggel és lelkesedéssel.”³⁹ Forrásokkal támasztják alá azt a tényt is, hogy a sarajevói merénylet által „tálcán kínált” casus bellit a nagyhatalmak nem kívánták kihagyni:
4. Kivonat az osztrák–magyarkormány 1914. július 7-i ülésének jegyzőkönyvéből: „... Szerbia teljes megalázásával végződő kimondottan diplomáciai sikernek semmi értelme nem lenne. Ezért olyan radikális követelményeket kell vele szemben állítani, melyeket nem tud elfogadni. Elutasító válasz esetén pedig hozzá lehet fogni a kérdés radikális megoldásához: háborús beavatkozás útján.”⁴⁰

A tankönyvek forrásai között fontos szerepet játszanak a történelmi személyek (uralkodók, miniszterelnökök, katonai vezetők) portréi is. A *Világtörténelem* című kötet első világháborút bemutató részében ezek mellett több képet, fényképet, rajzot és karikatúrát is láthatunk. A háborút kiváltó sarajevói merénylet kapcsán egy korabeli színes nyomatot közöl,⁴¹ illetve egy fekete-fehér fényképet a nyugati frontra induló mosolygós német katonákról,⁴² majd a keleti (galíciai)⁴³ és nyugati (francia)⁴⁴ frontok körülményeit mutatja be. Kicsit megmosolyogtatóak egy 15 éves sedani francia kisfiú rajzai,⁴⁵ aki a különböző hadműveleti felek katonáit, azok egyenruháját örökölte meg. Természetesen helyet kapnak a háború borzalmi is: az egyik felvételen német gáztámadás során megvakult katonákat láthatunk útban a kórház felé.⁴⁶ Bemutatják a korszak technikai újításait, a repülőgépeket, a tankokat, illetve a tengeralattjáró-háború kapcsán az egyik illusztráción feltűnik a Lusitania óceánjáró is.⁴⁷ A gazdaság háborús állapotokra való átállása jelentős mértékben módosította a nők szerepét a társadalmon belül: négy fénykép a nőket új szerepekben is bemutatja – két felvételen gyári munkásnők, valamint rendőrnők és betegápoló kedves nővérek is láthatóak.⁴⁸

Szöveges forrásokban nem, képi forrásokban viszont igen gazdag a segédanyag. Államférfiak, katonák portréit részesíti előnyben a kötet, a szűken vett világháborús fejezetekben 13 ilyen fotó található. Ezekon kívül megjelennek a háborús pusztítás képei (Przemysl, Galícia), egy légi csata ábrázolása,⁴⁹ valamint a Galíciai-Bukovina fő kormányzás címe⁵⁰ és a szícslövészek zászlója.⁵¹

A *magyar nép története* című tankönyv a háború kitörésével kapcsolatban néhány szemelvényt közöl. Az egyik egy helyi forrás, mely az 1905-ben Ung megyében a központi hatalommal szemben kibontakozott ellenállásról tudósít, amely során megtagadták a Bécsből kinevezett főispán beengedését, a másik pedig részleteket közöl Ferenc József 1914. június 28-án megfogalmazott kiáltványából („*Mindent megfontoltam és meggondoltam. Nyugodt lelkiismerettel lépek a köteleesség útjára*”).

3.2.A hadtörténeti források aránya

Turcsenko tankönyvének összeválogatott forrásaiból gyakorlatilag teljes egészében hiányzik a hadtörténeti rész. A *Világtörténelem* című kötetben az első világháborús részhez csatolt forrásoknak is csak elenyésző része hadtörténeti jellegű, többségük inkább a diplomáciával foglalkozik (beszéddek, szerződések, kiáltványok stb.). Az egyetlen, katonai eseményeket idéző forrás – részlet az orosz kasiri ezred egy katonájának visszaemlékezéseiből „...A támadás 11 órakor alábbhagyott. Ez alatt a németek minden oldalról tüzérségi tüzet készítettek elő a kasiri ezred ellen könnyű és nehéz ágyúkból. A tűz rendkívüli erejű volt, legalább 100–150 ágyúból lőttek. Távolról úgy tűnt, hogy az ezred katonái a földdel együtt a magasba emelkedtek. Csak keveseknek sikerült megmenekülni.”⁵²

3.3.A magyarok megjelenítése a forrásokban

A forrásapparátusban a magyarok nem jelennek meg önállóan, csak az Osztrák–Magyar Monarchia részeként. A Monarchia szerepét és felelősségét a háború kitörésében hangsúlyozza néhány elsődleges forrás, amely kritikus a birodalommal szemben, de ebből a felelősségből nem hárul a forrás szövege alapján semmi a magyarokra.

3.4. Az emberi szenvedés megjelenítése a forrásokban

Az *Ukrajna legújabb kori történelme* című tankönyvben nem találunk emberi szenvedésre utaló forrásokat, elsősorban a politikai, illetve mozgalmi tevékenységre utaló forrásokkal találkozunk. Nagy a valószínűsége, hogy a tankönyv összeállítói a korábbi (1991-es, rendszerváltás előtti) forrásapparátusokra támaszkodtak.

A *Világtörténelem* kötet a forrásai között egy táblázatban foglalja össze a háború pusztításait, emberveszteségét, illetve annak politikai következményeit. Az egyszerű katona szenvedéseit jól illusztrálja egy később elesett orosz katona édesanyjához írott levele: „*Drága édesanyám, jobb lett volna, ha meg sem szülsz, jobb lett volna, ha vízbe fojtasz, olyan nagyon szenvedek...*”⁵³

4. A tankönyvekben szereplő térképek

Az adott korszakkal kapcsolatban mindössze három térkép tűnik fel a Turcsenko-féle tankönyvben,⁵⁴ amelyeken az Osztrák–Magyar Monarchia mint területi egység szerepel. Az első az ukránság által lakott területeket ábrázolja, a korabeli közigazgatási egységekre (tartományok, kormányzóságok) rávetítve az ukránság etnikai területeit, illetve Ukrajna mai államhatárait. A második térkép az Ideiglenes Kormány által kijelölt autonóm Ukrajna határait mutatja a korabeli közigazgatási egységekre, az ukránság etnikai területeire és Ukrajna mai államhatárait vetítve. A harmadik térkép Ukrajna területi változásait mutatja 1917–1919 között. Mindháromon feltűnik az Osztrák–Magyar Monarchia (Magyarország külön nem), ugyanakkor egyetlen olyan térkép sincs, amely az első világháború eseményeit mutatná be. A világháborút lezáró békerendszert, az új államokat és Magyarország új határait egyetlen térkép sem jeleníti meg a kötetben.

A *Világtörténelem* tankönyvben számos színes és fekete-fehér térkép található. Az egyik az első világháború globális hatásait ábrázolja,⁵⁵ egy másik annak fontosabb csatáit, köztük a galíciai fronton bekövetkező Bruszilov-offenzívát jeleníti meg.⁵⁶ Mindkét térképen Magyarország mint a Monarchia integráns része (illetve az utóbbin mindössze a galíciai

hadszintér néhány fontosabb városa) látható. A *Németország a versailles-i békeszerződés aláírása után* című térképen már nyomon követhetőek a Monarchia felbomlásával kialakult államok, így Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria⁵⁷ Készült egy olyan térkép is a tankönyv számára, amely az első világháború előtti állapotok (államhatárok) jelölése mellett megjeleníti a háború után kialakult országhatárokat is,⁵⁸ itt láthatjuk az 1920 utáni Magyarországot. A kötetben a térképek összeállítói odafigyeltek a teljes korhűség betartására, ezért minden államalakulatot a történelmi tényeknek megfelelően ábrázoltak.

5. Összefoglalás

A rendszerváltást követően, a '90-es évek elejétől kezdődően jelentős szemléletváltásra került sor az ukrainai tankönyvírásban, különös tekintettel a nyugat-ukrainai eseményekkel, ezen belül az első világháborút körülvevő megítéléssel kapcsolatban is. Ez azért is fontos, hiszen az első világháborúhoz (illetve annak résztvevőjéhez) kapcsolódnak az ukrán nemzeti önrendelkezés első állami szintű formációi, illetve az oroszországi polgárháború ukrainai vetületének eseményei. Maga a korszakolás sok mindenben eltér az európai szabványtól, hiszen Ukrajna esetében a háború lezárására (igaz, kisebb korábbi szünetekkel) csak 1921-ben kerül sor. Mindenképpen pozitív előrelépés, hogy Nyugat-Ukrajna lakossága, amely aktív résztvevője volt az első világháborús eseményeknek, tisztelettel tekint annak áldozatai sírjaira (legyenek azok bármilyen nemzet képviselői), s gyakorlatilag nosztalgiával tekint vissza a birodalmi „boldog békeidőkre”.

IRODALOM

A vizsgált tankönyvek jegyzéke a tanulmányban előfordulásuk sorrendjében:

- POLJANSZKIJ, Pavlo (2010): *Világtörténelem*. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára. (Fordította Maha László.) Szvit Kiadó, Lviv.
- TURCSENKO, Fegyir (2003): *Ukrajna legújabb kori történelme*. Első rész 1914–1939. Tankönyv az általános oktatási rendszerű közép fokú tanintézetek számára. (Fordította Jánski András.) Szvit Kiadó, Lviv.
- VLASZOV, Vitalij Szerhijovics (2013): *Ukrajna története*. Bevezetés a történelembé. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 5. osztálya számára. Szvit Kiadó, Lviv.
- ZÁVODSZKY Géza és SALAMON Konrád (1998): *A magyar nép története*. II. rész. (1790–1990) Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9–10. osztálya számára. Szvit Kiadó, Lviv.
- MAHA László: *Ukrajna története*. Tankönyvszerű szöveggyűjtemény Ukrajna magyar tannyelvű iskolái 10. osztálya számára.
[http://karpatalja.com.ua/kmksztankonyvek/10/Ukrajna%20tortenete%20\(Maha%20L.,%20segedanyag\).pdf](http://karpatalja.com.ua/kmksztankonyvek/10/Ukrajna%20tortenete%20(Maha%20L.,%20segedanyag).pdf) (Utolsó megtekintés: 2016. december 1.)

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány megjelent *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelem-tankönyveiben* című kötetben. Szerk. PEREGI Tamás. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 126–139.
- ² POLJANSZKIJ, Pavlo (2010): *Világtörténelem. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára.* (Fordította Maha László.) Szvit Kiadó, Lviv.
- ³ TURCSENKO, Fegyir (2003): *Ukrajna legújabb kori történelme. Első rész 1914–1939. Tankönyv az általános oktatási rendszerű közép fokú tanintézetek számára.* (Fordította Jánki András.) Szvit Kiadó, Lviv.
- ⁴ POLJANSZKIJ (2010) 74–102.
- ⁵ TURCSENKO (2003) 4–42.
- ⁶ VLASZOV, Vitalij Szergijovics (2013): *Ukrajna története. Bevezetés a történelembe. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 5. osztálya számára.* Szvit Kiadó, Lviv.
- ⁷ ZÁVODSZKY Géza – SALAMON Konrád (1998): *A magyar nép története. II. rész. (1790–1990) Tankönyv Ukrajna magyar tanítási nyelvű iskoláinak 9–10. osztálya számára.* Szvit Kiadó, Lviv.
- ⁸ ZÁVODSZKY – SALAMON (1998) 160–164.
- ⁹ Uo. 164–171.
- ¹⁰ Uo. 171–177.
- ¹¹ Uo. 177–183.
- ¹² Uo. 184–187.
- ¹³ MAHA László: *Ukrajna története. Tankönyvszerű szöveggyűjtemény Ukrajna magyar tannyelvű iskolái 10. osztálya számára.*
[http://karpatalja.com.ua/kmksztankonyvek/10/Ukrajna%20tortenete%20\(Maha%20L.,%20segedanyag\).pdf](http://karpatalja.com.ua/kmksztankonyvek/10/Ukrajna%20tortenete%20(Maha%20L.,%20segedanyag).pdf)
(Utolsó megtekintés: 2016. augusztus 17.)
- ¹⁴ Uo. 84–99.
- ¹⁵ MAHA (2014) 86–87.
- ¹⁶ Uo. 85.
- ¹⁷ POLJANSZKIJ (2010) 105.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ MAHA (2014) 138.
- ²⁰ TURCSENKO (2003) 4.
- ²¹ 1914 őszén az orosz seregek elfoglalták Lemberget. Az Ukrán Főtanács ekkor engedélyt kapott egy galíciai ukránokból álló katonai alakulat felállítására, amely a Monarchia seregében harcolt az oroszok ellen. Ez volt a Szicslövészek Légiónja.
- ²² TURCSENKO (2003) 15.
- ²³ Uo. 17.
- ²⁴ Uo. 38.
- ²⁵ Uo. 235.
- ²⁶ POLJANSZKIJ (2010) 95.
- ²⁷ TURCSENKO (2003) 13.
- ²⁸ Uo. 7.
- ²⁹ Uo. 26.
- ³⁰ MAHA (2014) 91.
- ³¹ TURCSENKO (2003) 33.
- ³² MAHA (2014) 85.
- ³³ Uo. 88.
- ³⁴ TURCSENKO (2003)
- ³⁵ POLJANSZKIJ (2010) 106.
- ³⁶ MAHA (2014) 127.
- ³⁷ POLJANSZKIJ (2010) 70.
- ³⁸ Uo. 70.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Uo. 75.
- ⁴¹ Uo.
- ⁴² Uo. 79.
- ⁴³ Uo., 80.

⁴⁴ Uo. 81.

⁴⁵ Uo. 83.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo. 87.

⁴⁸ Uo. 94–95.

⁴⁹ MAHA (2014) 90.

⁵⁰ Uo. 93.

⁵¹ Uo. 91.

⁵² POLJANSZKIJ (2010) 80.

⁵³ Uo. 87.

⁵⁴ TURCSENKO (2003) 5., 73., 129.

⁵⁵ POLJANSZKIJ (2010) 77.

⁵⁶ Uo. 86.

⁵⁷ Uo., 109.

⁵⁸ Uo. 114.